

MÜASİR AZƏRBAYCAN POEZİYASININ KLASSİKLƏRİ ƏDƏBİ TƏNQİDDƏ (ŞAMİL SALMANOVUN YARADICILIĞI ƏSASINDA)

ZEYNALOVA RƏQSANƏ HİDAYƏT qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dissertant

rqsan@mail.ru

Açar sözlər: poeziya, lirik, ideya, tənqidçi, forma

Görkəmli tənqidçi-ədəbiyyatşünas Şamil Salmanov Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikir tarixinin müxtəlif inkişaf mərhələləri ilə bağlı apardığı araşdırmalarında poeziya məsələlərinə xüsusi yer verirdi. Tənqid onun elmi axtarışlarında fikrin şeiriyəti, ədəbi-bədii mətnləri dərk və təhlil etmənin poetik vasitəsi idi. Prof. T.Məmmədin qeyd etdiyi kimi, Ş.Salmanov “bir sənətkar və ya alim haqqında tədqiqat apararkən tədqiqat müddətincə özünü onun dünyasında hiss edir və yaradıcılıq prosesindəki yaşantılarını dərk eləməyə çalışırdı”. [1, s. 13].

Eyni və ya müxtəlif ədəbi nəsilləri təmsil edən sənətkarlar haqqında yazdığı məqalələrdə Ş.Salmanovun poetik duyumu, şeirin ədəbi-fəlsəfi mahiyyətinə nüfuz etmə istedadı dövrün tələb və təzadlarından asılı olmayaraq özünü aydın şəkildə göstərir. Onun “Görkəmli şair, vətəndaş” (1983), “... Bu şeirdir və onu yazan da şairdir!” (1991), “Tənhalıq poeziyası” (1997), “Böyük səfərin başlanğıcı” (1979), “Şair” (2005) və digər məqalələri bu baxımdan səciyyəvidir. Müxtəlif illərdə qələmə alınan bu məqalələrin hamısı üçün xarakterik bir cəhət var: prof. Ş.Salmanovun prinsipial və obyektiv tənqidçi mövqeyi.

Poeziya aləminə keçən əsrin 20-ci illərinin sonlarında gələn Ə.Cəmil bütün yaradıcılığı boyu az yazsa da, onun şeirləri poetik keyfiyyət baxımından lakonik, mənalı və emosional xüsusiyyətləri ilə seçilir. Ş.Salmanov zamanı poeziyanın məhək daşı kimi qiymətləndirərkən Əhməd Cəmilin yaradıcılığına da bu nöqteyi-nəzərdən yanaşır. Tənqidçi şairin qırx ilə yaxın bir dövrü əhatə edən yaradıcılığını Azərbaycan lirikasının inkişaf yolunun ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirir. Ə.Cəmilin lirikasındakı səmimilik və təbiiliyin, həyatı həqiqətlərin zaman keçdikcə dərinləşdiyini, əlvan poetik vasitələrlə ifadə olunduğunu şairin özünəməxsus üslubunun təzahürü sayır. Süjetli lirikada təhkiyənin poetik çalarları, milli kolorit və xəlqilik, lirik qəhrəmanın düşüncə və hisslərindəki emosionallığın obrazlı ifadəsi şairin poeziyasına xas olan əsas xüsusiyyətlərdir. Ş.Salmanov bu xüsusiyyətlərin üzərində dayanaraq Ə.Cəmilin birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və müharibə dövründə yazdığı şeirləri bu dövrün insan obrazını tipik cizgilərlə əks etdirən poetik örnəklər kimi səciyyələndirir. Şairin “Can nənə, bir nağıl de” şeirində təsvir olunan nənə və nəvənin söhbətində dövrün elə səciyyəvi, tipik və psixoloji lövhəsi yüksək sənətkarlıqla canlandırılmışdır ki, “burada Ə.Cəmil öz lirikasının xarakterini, intonasiyasını, vəznini, poetikasını sanki birdəfəlik tapmışdı... Şeirdə onun üslubu kamil və özünəməxsus, büllurlaşmış halda təzahür edirdi” [2, s. 337].

Tənqidçi süjetli lirikanın Ə.Cəmil poeziyasındakı yerindən söhbət açarkən qeyd edir ki, müharibənin törətdiyi fəlakətlərin təhkiyəsi və təsviri lirik qəhrəmanın daxili aləminin poetik ifadəsində təcəssümünü tapır. Bu baxımdan Ş.Salmanov şairin bir sıra şeirlərində həssaslıqla müşahidə etdiyi bu cəhəti onun süjetli lirikasının ayrıca bir sənət keyfiyyəti kimi xarakterizə edərək bu qənaətə gəlir ki, “Ə.Cəmilin süjetli lirikasını poeziyamızın novator üslub-poetika hadisələrindən biri hesab etmək lazımdır” [2, s. 338]. Müəllifin sərrast tənqidçi müşahidəsinə görə, Ə.Cəmilin müharibədən sonrakı ədəbi axtarışları onun yaradıcılığının kamil və yeni bir mərhələsini təşkil edir.

Prof. Ş.Salmanov ədəbi aləmə Əhməd Cəmilədən təqribən iyirmi il sonra qədəm qoyan Novruz Gəncəlinin də yaradıcılığına eyni elmi-nəzəri prinsiplərlə yanaşır. Maraqlıdır ki, xalq şairi S.Vurğun keçən əsrin 40-cı illərində hər iki şairin poeziyası haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş, onların ilk qələm təcrübələrini yüksək qiymətləndirmişdi.

Ş.Salmanov Novruz Gəncəlinin ədəbi axtarışlarını və yaradıcılıq uğurlarını həmin nəslə mənsub əksər şairlərdə olduğu kimi, “onların müasir səlflərin cazibə dairəsində olmaqla” novator addımlar atdıqlarında görürdü. Alim şairin “Qardaş, onu tez yetir...” şeirinin müasirliyinə diqqət yetirərək göstərir ki, “Novruz Gəncəlinin bu şeirində ifadə olunan fikir və hissi biz həmişə poeziyamızın ən qiymətli mənəvi sərvəti hesab etmişik... Çünki bizim günlərdə bu hissənin yalnız tarixi mənası yox, həm də dərin müasir mənası, mənəvi dəyər gücü vardır” [2, s. 345].

O, bu nəcib hissi gözdən salmağa çalışanlara qarşı çıxır, çağdaş oxucunun diqqətinin şeirin ədəbi-fəlsəfi mahiyyətini düzgün dərk etməyə yönəlirdi. Bu məqamda Ş.Salmanov yalnız bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi deyil, vətənpərvər və humanist ideyaların carçısı kimi çıxış edirdi.

Ş.Salmanov N.Gəncəlinin lirikasında tərənnüm və lövhə yaratmaq sənətkarlığını onun poetik üslubunun özünəməxsus cəhəti kimi səciyyələndirmişdir. Məqalədə müəllifin nəzərə çarpdırdığı məsələlərdən biri də 1950-ci illərdə poeziyanın, xüsusilə lirik şeirin aktuallığının zəifləməsi mövzu dairəsinin məhdudlaşması və zahiri əlamətlərin poetik mətləbi üstələməsi ilə bağlı idi. Ş.Salmanov N.Gəncəlinin də yaradıcılığında müşahidə olunan bu cəhətlərə 50-ci illər şeirinin ümumi fonunda yanaşır, sonrakı dövrdə poetik prosesdə gedən keyfiyyət dəyişiklikləri ilə əlaqədar şairin lirikasında yaranan yenilikləri şərh edirdi. Ş.Salmanova görə, N.Gəncəlinin “Dalğalar”, “Mənim mahnılarım”, “İnsan və qızılgül” kitabları lirik “mən”in daxili yaşantılarının, yeni əhval-ruhiyyəni ifadəsi idi.

Ümumiyyətlə, Ş.Salmanovun tədqiqatlarında şeirimizin poetik istiqamətləri və mərhələləri bütün dolğunluğu ilə ardıcıl şəkildə izlənilir. Onun “Şair” məqaləsində Famil Mehdimin poeziyasının ümumi mənzərəsi konkret elmi ştrixlər vasitəsi ilə araşdırılır. F.Mehdimin şeirlərinin başlıca məziyyətləri: lirizm, emosionallıq, daxili etirafların ifadəsi və s. təfərrüatları ilə deyil, lakonik fikirlərin əsasında qiymətləndirilir. Şairin lirikasında vətəndaşlıq yanğısı, fərdlə cəmiyyət arasındakı vəhdət və təzadlar onun 90-cı illər poeziyasının yeni bir mərhələsini təşkil edir. Ş.Salmanov bu mərhələni ağırlı və tələyüklü mövzuların ifadəsi kimi araşdırır və onun şeirlərindəki sosial iztirabları fərdi yaşantılar kimi deyil, milli dərdlərin təcəssümü kimi izah edir.

Tənqidçinin “Müşfiqlər lirik epos” (1968) məqaləsi yalnız M.Müşfiq poeziyasının ideya-mündəricə xüsusiyyətlərinin, şairin yaradıcılıq axtarışlarının özünəməxsus ədəbi-estetik keyfiyyətlərinin təhlili ilə məhdudlaşmır. Ş.Salmanov özünəməxsus tənqidçi tərmini, lakonik araşdırma və ümumiləşdirmə üsulu ilə lirizmlə epikliyin, realizmlə romantizmin vəhdətini M.Müşfiqin poemalarının səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirirdi. Maraqlıdır ki, o, Müşfiqin poema yaradıcılığında müşahidə etdiyi bu səciyyəvi cəhəti keçən əsrin 20-ci illərinin sonlarında meydana çıxan bir sıra poemalara xas estetik keyfiyyət hesab edirdi. “Böyük estetik funksiya daşıyan” bu cür lirik motivləri Ş.Salmanov şairin “Küləklər” kitabındakı lirikadan fərqləndirir, çox doğru olaraq qeyd edirdi ki, onun poemalarında lirik xətlər daha konkret məzmunə malikdir. Bu konkretlik şairin həyata, insana münasibətinin poetik göstəricisi kimi təzahür edir. Həm də bu cür təzahür forması yenilik naminə forma axtarışları ilə deyil, yeni insan axtarışı ilə səciyyələnir. Şairin yaradıcılıq axtarışlarının bu istiqamətini müəyyənləşdirən epik-lirik ünsürlərin sintezi zamanın səsinə, onun müasirlərinin hiss və duyğularının bədii ifadəsini əks etdirirdi. Ş.Salmanov öz qənaətlərini ümumiləşdirərək yazır ki, “M.Müşfiqin epik təsvirə, müfəssəl lirik formaya dönüşünü şərtləndirən başlıca amil bundan ibarətdir” [3, s. 128].

Ş.Salmanov şairin adlarını yuxarıda qeyd etdiyimiz poemalarından bəhs edərkən lirik eposun poetik imkanları, bu formaya münasibət məsələsi üzərində qısaca dayanmaqla göstərir ki, bu qəbil əsərlərdəki lirika eposun müəyyən əlamətlərini özündə daşıyır və poemanın strukturunda da mühüm dəyişikliklər yaradır. Problemə bu aspektdən yanaşan tənqidçi göstərir ki, “Səhər” və

“Azadlıq dastanı” poemaları 30-cu illər “Azərbaycan epik şeirinə nailiyyətləri sırasına daxil olan əsərlərdən idi”.

Lirik-romantik üslubda yazılmış “Səhər” poemasında təqdim olunan Səhər obrazı Azərbaycan qadınının mənəvi intibahını əks etdirir. Ş.Salmanov poemaya bir rəngarənglik və canlılıq gətirən epik ümumiləşdirmələrlə lirik ünsürlərin yaratdığı poetik mənəvi Müşfiqin yüksək sənətkarlığı hesab edir və belə bir elmi qənaətə gəlirdi ki, M.Müşfiq Səhər obrazını həyatı həqiqət kimi oxuculara təqdim edir. Poemanın novator xüsusiyyətlərini səciyyələndirərkən tənqidçi Səhəri lirik vasitələrlə ümumiləşdirilmiş surət kimi xarakterizə edir.

Prof. Ş.Salmanov “Azadlıq dastanı” poemasında Müşfiqin beynəlxalq hadisələrə fəal münasibətini, Şərqi xalqlarının tarixi taleyinə coşqun sənətkar baxışını şairin poetik yaradıcılığının yeni sənət keyfiyyəti kimi səciyyələndirir. Poemanın lirik qəhrəmanının mənəvi zənginliklərinin sosial-fəlsəfi mahiyyətinin mənalandırılmasında lirik elementlərin, emosional məqamların yaratdığı imkanlardan şairin məharətlə istifadə etdiyini ayrıca vurğulayır. Tənqidçi Hindistanla bağlı hissənin bədii cəhətdən güclü təsir bağışlamasının səbəbini quru və ritorik ifadələrdən qaçmasında, həyat hadisələrindən aldığı təəssüratları lirik-epik təsvirlərlə əks etdirməsində görür. Şairin poemalarının ideya-bədii əhəmiyyətini qoruyub saxlamasını bu əsərlərin dərin müasirliyi ilə bağlılıqda görən Ş.Salmanovun elmi qənaəti onun çağdaş tənqidçi mövqeyini bir daha təsdiqləyir. Ümumiyyətlə, 1930-cu illər Azərbaycan şeirinə özünəməxsus ədəbi-estetik xüsusiyyətlərini və sosial-fəlsəfi mahiyyətini həssaslıqla müəyyənləşdirməyə çalışan tənqidçi M.Müşfiqin epik-lirik poemalarının qəhrəmanlarının müasir həyata baxışlarını, xalqla, onun mənəvi aləmi ilə bağlı problemləri də eyni həssaslıqla təhlil və izah edirdi.

Müasir Azərbaycan poeziyasının görkəmli simalarının lirik irsi, milli şeirimizin poetik istiqamətləri, ümumiyyətlə Şamil Salmanovun lirik poeziyasında bədii-fəlsəfi düşüncələri ədəbi tənqid müstəvisində araşdırılmışdır.

Məqalədən ali məktəb müəllimi və tələbələrini lirik şeirin tədqiqində, həmçinin tənqid tarixinin mütəxəssisləri də faydalana bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Salmanov Ş. Böyük yaradıcılıq yolu (seçilmiş məqalə və müsahibələr) / Ş.Salmanov –Bakı: Avropa, –2020, –460 s.
2. Salmanov Ş. Müasirlik mövqeyindən (məqalələr) / Ş.Salmanov. –Bakı: Yazıçı, –1982, –205 s.
3. Yusifoğlu R. Ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələləri / R.Yusifoğlu. –Bakı: Elm və təhsil, –2016, –368 s.
4. Əliyev, R. Y. Bədii mətn və onun təhlili / R. Y. Əliyev. SDU. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. – 2021. – Vol. 17. – No 1. – P. 21-24. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46202322>

РЕЗЮМЕ

КЛАССИКИ СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ШАМИЛЯ САЛМАНОВА)

Зейналова Р.Г.

Ключевые слова: поэзия, лирик, идея, критик, форма

Важным аспектом научной деятельности известного критика Шамиля Салманова являются актуальные проблемы азербайджанской поэзии, научно-теоретический анализ поэзии поэтов, живших и творивших в разные периоды. В статье комментируется отношение критика к творчеству М.Мушфиға, Н.Гянджали, А.Джамиля и Ф.Мехди, исследуются его взгляды на лирико-эпическую поэзию, сюжетную лирику, литературные и эстетические достоинства поэзии.

Некоторые взгляды Салманова на классическое наследие, традиции и новаторство были проанализированы на основе произведений этих поэтов.

SUMMARY
CLASSICS OF CONTEMPORARY AZERBAIJANI POETRY IN LITERARY CRITICISM
(BASED ON THE WORKS OF SHAMIL SALMANOV)
Zeynalova R.H.

Key words: *poetry, lyric, idea, critic, form*

An essential orientation of the scientific work of the eminent critic Shamil Salmanov consists of the current problems of Azerbaijani poetry, scientific and theoretical analysis of the poetry of poets who lived and created in various periods. The article interprets the critic's attitude to the works of M.Mushfig, N.Ganjali, A.Jamil and F.Mehdi, as well as scrutinises his thoughts on lyrical and epic poetry, plot lyrics, literary and aesthetic merits of poetry.

Some of Sh.Salmanov's opinions on classical heritage, tradition and innovation have been analysed on the basis of the works of these poets.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	30.03.2021
	Son variant	10.07.2021